

Jolanta Mencil

Położenie polityczne społeczności ukraińskiej na ziemiach polskich po II wojnie światowej

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 11, 353-365

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jolanta Mencil*

Położenie polityczne społeczności ukraińskiej na ziemiach polskich po II wojnie światowej

W latach 20. i 30. XX w. w II Rzeczypospolitej ludność ukraińska zasiedlała województwa południowo-wschodnie. Zamieszkiwało tam około 5 mln Ukraińców. Dane zawarte w spisie ludności z 1931 r. ujmowały w następujących proporcjach procentowy odsetek ludności ukraińskiej: w województwie stanisławowskim stanowili oni około 72% ogółu mieszkańców, wołyńskim – ponad 68%, tarnopolskim – ponad 45% i lwowskim – ponad 34%. Ponadto liczne skupiska tej społeczności występowały w województwie poleskim, lubelskim i krakowskim. Przed wybuchem II wojny światowej udział w składzie narodowościowym ludności ukraińskiej na terenach na wschód od linii Curzona szacowano na około 60%. Jej struktura społeczna i zawodowa w okresie międzywojennym była dość jednorodna; większość, bo ponad 80%, stanowili chłopci prowadzący małe lub średnie gospodarstwa rolne. W nowych granicach po II wojnie światowej Polski znalazło się 650–700 tys. Ukraińców. Po wysiedleniach, które nastąpiły na mocy umowy o wymianie ludności z 9.09.1944 r. (ok. 480 tys. osób), w 1946 r. na obszarze południowo-wschodniej Polski pozostawało ok. 200 tys. Ukraińców¹ – ponad 140 tys. przesiedlono w ramach akcji „Wisła” na tereny zachodniej i północnej Polski².

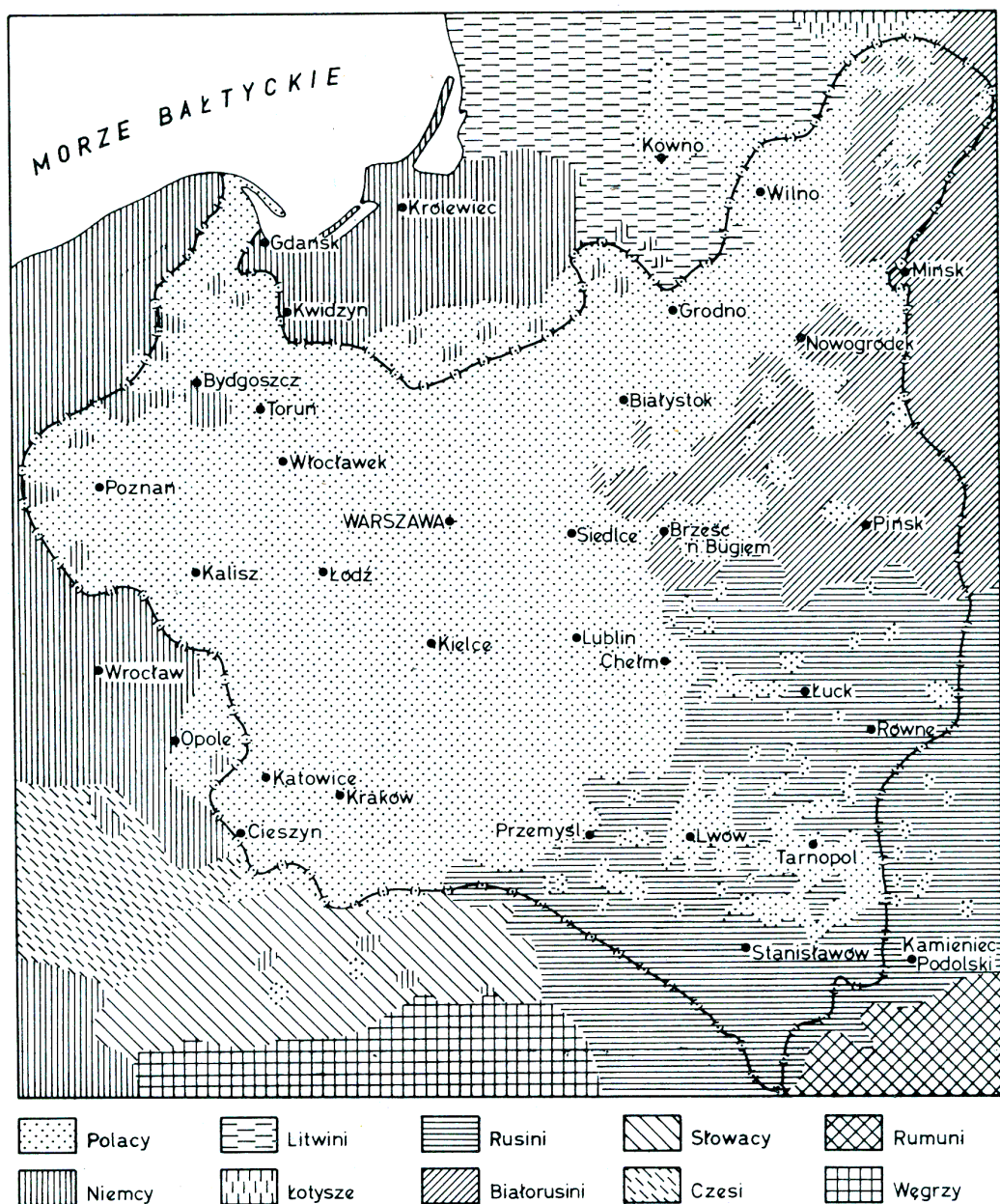
Zasiedlone do 1947 r. przez społeczność ukraińską tereny wzdłuż południowo-wschodniej granicy Polski stanowiły przedłużenie ukraińskiego obszaru etnicznego. Na większość tych ziem (z wyjątkiem Przemyśla i Sanoka, w których Rusini pojawili się już w okresie wczesnego średniowiecza) Ukraińcy napływali ze wschodu od

* Mgr Jolanta Mencil, Uniwersytet Gdański, Gdańsk
e-mail: jm04@o2.pl

¹ R. Drozd, *Polityka narodowościowa władz polskich wobec Ukraińców w Polsce Ludowej*, [w:] *Ukraina-Polska: kultura, wartości, zmagania duchowe*, red. R. Drozd, R. Skeczkowski, M. Zymomria, Koszalin 1999, s. 133.

² H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000, s. 55–57.

XIV do XVI w. w ramach procesów migracyjnych w państwie polsko-litewskim. Po 1944 r. głównymi ośrodkami ukraińskiej inteligencji w Polsce były Przemyśl i Sarnok oraz w mniejszym stopniu Kraków i Warszawa. W następstwie II wojny światowej i wysiedleń doszło do całkowitej dezorganizacji w strukturach społecznych mniejszości ukraińskiej w Polsce.

Rysunek 1. Mapa terytorium II Rzeczypospolitej (rok 1931) z zaznaczonymi obszarami, na których zamieszkiwały większości polska, ukraińska i pozostałe narodowości wg danych ze spisu powszechnego z 1931 r.

Źródło: H. Zieliński, *Historia Polski 1914–1939*, <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/HistPol-narodowosci1931.png> (dostęp: 1.06.2013).

Zlikwidowano wszystkie organizacje ukraińskie: oświatowe, społeczne, gospodarcze oraz struktury Kościoła greckokatolickiego, który był jedną z najważniejszych instytucji życia narodowego Ukraińców. Przestała istnieć inteligencja ukraińska skutecznie wyeliminowana w wyniku represji wojennych i działań NKWD. Nieliczni opuścili kraj, udając się na Zachód. Wysiedlenia w 1947 r., przeprowadzone w ramach akcji „Wisła”, doprowadziły do przemyślanego i celowego rozproszenia ludności ukraińskiej na znacznym obszarze zachodniej i północnej Polski. Likwidowano więzi parafialne, społeczne i rodzinne, a świadoma polityka władz skutecznie rozdzieliła Ukraińców, uniemożliwiając kontakty diaspory ukraińskiej w Polsce³.

Wysiedlenie mniejszości ukraińskiej stało się bezpośrednim czynnikiem dewastacji majątku i upadku gospodarczego terenów południowo-wschodniej Polski. Część wsi uległo całkowitemu zniszczeniu, inne ograbiono z pozostawionego mienia i zdewastowano w ponad 50%. Mienie cerkiewne: ikony, szaty i księgi liturgiczne rozkradziono, greckokatolickie budynki sakralne (po wojnie istniały w Polsce 683 cerkwie greckokatolickie) częściowo przekazano Kościołowi prawosławnemu (15 budynków do 1966 r.) i rzymskokatolickiemu (do 1962 r. 70 cerkwi użytkowała diecezja przemyska), część użytkowano jako budynki gospodarcze oraz magazyny (34 cerkwie), inne doszczętnie zdewastowano bądź wyburzono, pozostałe – zapomniane i opuszczone – niszczały bez gospodarzy⁴.

W celu zapobieżenia tendencji powrotów Ukraińców do ich dawnych siedzib władze podjęły działania natury ekonomicznej i gospodarczej, koncentrując je na uaktywnieniu procesu zagospodarowywania oraz związaniu tej mniejszości z nowym miejscem, by w konsekwencji doprowadzić do intensyfikacji procesu jej adaptacji i asymilacji z polskim środowiskiem. Przyjęte metody, w tym pomoc urzędów w wypisywaniu wniosków o nadanie aktów własności gospodarstw, miały ją zachęcić do pozostania i zaakceptowania nowej rzeczywistości. Późniejsze ustawodawstwo zweryfikowało ostatecznie możliwość powrotu i identyfikację tożsamości lokalnej Ukraińców w Polsce. Na mocy dekretu rządowego z 27.08.1949 r. pozbawiono ludność ukraińską prawa własności gospodarstw, z których ich wysiedlono, a dekretem z 28.09.1949 r. mienie Kościoła greckokatolickiego oraz ukraińskich instytucji i organizacji przejął Skarb Państwa. Determinacja sfer rządzących, skierowana ku całkowitej homogenizacji kulturowej ludności zamieszkującej obszar Polski, przejawiała się w poddawaniu mniejszości ukraińskiej, przesiedlonej na

³ T. Olszański, *Diaspora ukraińska w Polsce*, „Zakorzenie” 2000, nr 1 (9), <http://zakorzenie.most.org.pl/za9/05.htm> (dostęp: 8.07.2013).

⁴ R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944–1981*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1981)*, red. P. Madajczyk, Warszawa 1998, s. 198.

ziemie zachodnie i północne, ciągłej inwigilacji i ścisłemu nadzorowi UB, MO i ORMOS⁵.

W ten sposób czynnie zapobiegano odradzaniu się zorganizowanego życia narodowego Ukraińców i Kościoła greckokatolickiego, który uznawano za nośnik ukraińskiej świadomości narodowej. Skutecznie izolowano nieliczną inteligencję ukraińską od reszty ludności. Prześladowano duchownych greckokatolickich, uniemożliwiając im wykonywanie posługi duszpasterskiej. W kwestiach religijnych władze państwowe znalazły sprzymierzeńca w duchowieństwie rzymskokatolickim, zainteresowanym i gotowym przejąć wiernych wyznania greckokatolickiego. Warunkiem sprawowania birtualnej posługi religijnej przez duchownych greckokatolickich i przejścia na obrządek rzymskokatolicki pozostawało uzupełnienie znajomości łaciny. Od żonatych księży wymagano porzucenia żon, a status kapłanów greckokatolickich ograniczono do pomocników polskich proboszczów⁶.

W następstwie przyjętych koncepcji i ich realizacji nie doszło do zbliżenia Polaków i Ukraińców, wręcz przeciwnie, narastało wzajemne negatywne nastawienie oraz społeczna izolacja ludności ukraińskiej. Rozdzielona i przymusowo przemieszczona społeczność ukraińska czuła się źle w nowej rzeczywistości i nie znajdowała potrzeby zadomowiania się na dłużej na nowych terenach. Celem nadrzędnym stawała się myśl o powrocie w rodzinne strony oraz potrzeba świadomości własnej, historycznej wspólnoty narodowej. W tej sytuacji początkowo wielu przesiedlonych Ukraińców nie podejmowało działań czysto gospodarskich, nie remontowało zabudowań, nie przykładało się do uprawy roli i hodowli zwierząt. Nastąpił okres wykluczenia społecznego charakteryzujący się antagonizmami, wrogością, nienawiścią i alienacją w stosunkach sąsiedzkich z innymi grupami ludności. Zaistniały stan rzeczy wymusił na ludności ukraińskiej zachowania integracyjne wewnątrz własnej społeczności. Pomagano sobie w pracach gospodarskich, rozmawiano i modlono się po ukraińsku, wspólnie obchodzono święta i uroczystości rodzinne, kultywowano tradycje religijne oraz narodowe⁷.

Generalnie społeczność ukraińska nie zaakceptowała statusu zaistniałego po przymusowych przesiedleniach, jednak bliżej nieokreślony czas pobytu w nowym miejscu wymusił zmiany egzystencjonalne natury ekonomiczno-gospodarczej. Ukraińcy przystąpili do działań zmierzających w kierunku przejmowania lepszych gospodarstw pozostawionych przez polskich osadników, występując do władz o ich przydział i zgodę na opuszczenie majątków, do których zostali wcześniej przydzieleni. Przystawiali nowe metody gospodarowania i uprawy roli, co spowodowało poprawę ich warunków materialnych. Osiągane przez społeczność ukraińską pozy-

⁵ Ibidem, s. 201–202.

⁶ A. Sydor, *60 rocznica wysiedleńczej akcji „Wisła”*, http://www.cerkiew.net.pl/Artykuly/artikul_006.php (dostęp: 26.08.2013).

⁷ R. Drozd, I. Hałagida, *Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość*, Warszawa 1999, s. 11–13.

tywne zmiany w przestrzeni bytowej zaowocowały jej aktywnością w sferze życia kulturalnego i religijnego. Wykorzystywano w tym celu uroczystości i spotkania wewnątrz własnej grupy narodowej. Rozwój „podziemia narodowo-kulturalnego” wspomagała ucząca się i studiująca w miastach młodzież ukraińska. Oficjalnie wystąpiono do władz o udostępnienie świątyń i pozwolenie na odprawianie nabożeństw we własnym obrządku, a negatywne odpowiedzi nie powstrzymały Ukraińców od wyrażania przynależności religijnej. Modlono się w prywatnych domach i mieszkaniach. Strategia przyjęta przez przesiedleńców ukraińskich umacniała ich dążenia w kierunku powrotu w rodzinne strony. Do władz napływały podania z prośbami o umożliwienie wyjazdów. W obawie przed spowolnieniem procesu polonizacji oraz utraty kontroli w obszarze oddolnie organizowanego życia narodowo-kulturalnego wewnątrz społeczności ukraińskiej, władze komunistyczne zastosowały metodę odgórnego narzucenia form organizacyjnych.

W latach 1952–1959 nastąpiła zmiana w polityce przesiedleńczej i niewielka liberalizacja procesu polonizacji Ukraińców. W pierwszych miesiącach 1952 r. Biuro Polityczne KC PZPR na podstawie zebranych informacji przygotowało projekt opracowania i wdrożenia tajnej uchwały w celu poprawy sytuacji gospodarczej i ekonomicznej przesiedlonej mniejszości ukraińskiej oraz wzmożenia wśród Ukraińców pracy politycznej⁸. Wraz z uchwaleniem tego dokumentu w kwietniu 1952 r. władze terenowe otrzymały instrukcję w sprawie powoływania terenowych ukraińskich stowarzyszeń kulturalnych. W kwestii praktyki religijnej zalecono poparcie dla działalności miejscowego duchowieństwa prawosławnego, zakładając jednocześnie zwalczanie podziemia greckokatolickiego uznawanego za związane z *nacjonalistycznymi agenturami*⁹.

Zaspokajanie potrzeb kulturalno-oświatowych ludności ukraińskiej poprzez formy inwigilowanej działalności umożliwiło kontrolę i prewencję w odniesieniu do nasilonego zaangażowania w sferze powrotów. Konsekwentnie realizowano plan zmierzający do asymilacji i całkowitej polonizacji Ukraińców. Podejmowano zdecydowane działania w tych resortach i instytucjach, których polityka bezpośrednio dotyczyła mniejszości ukraińskiej. Egzekutywy komitetów wojewódzkich PZPR, podejmując realizację nowego planu, wydały prezydiom wojewódzkich rad narodowych dyrektywy, w myśl których określono zadania dla poszczególnych, podległych im wydziałów. W Wydziale Rolnictwa i Leśnictwa uściślono oraz uregulowano prawny stan posiadania gospodarstw przez ludność ukraińską, w konsekwencji wydając akty nadania własności. Skontrolowano i umorzono zadłużenia Ukraińców, którzy w latach 1947–1948 zaciągnęli kredyty na zagospodarowanie się w no-

⁸ R. Drozd, I. Hałagida, op. cit., s. 13; M. Syrnyk, *Historia organizacji nauki języka ukraińskiego w Polsce po 1952 r.*, „Ridna Mowa”, http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_pl/index.php?page=nauka-jezyka-ukrainskiego (dostęp: 2.01.2012).

⁹ R. Drozd, I. Hałagida, op. cit., s. 18, 65, 198–200.

wym miejscu¹⁰. Udzielono ludności ukraińskiej daleko idącej pomocy w formie kolejnych, zwrotnych i bezzwrotnych kredytów na remont gospodarstw. W ramach działań propagandowych przekonywano do pozostania w Polsce i odstąpienia od zamiaru powrotu do dawnych miejsc zamieszkania. Jednocześnie wprowadzono ścisłą kontrolę społeczności ukraińskiej, a samowolne opuszczenie gospodarstwa skutkowało dochodzeniem prokuratorskim. Wydział Organizacyjny zobligowano do przedsięwzięć dopuszczających możliwość wejścia w skład powiatowych i gminnych rad narodowych wytypowanym przedstawicielom społeczności ukraińskiej. Wydział Oświaty zobowiązano do przeanalizowania możliwości nauczania języka ukraińskiego na terenach skupiających ludność ukraińską, zaś Wydział Kultury do wzmożenia działalności kulturalno-oświatowej wśród ludności ukraińskiej w świetlicach, m.in. sprowadzając prasę i czasopisma ukraińskie z USRR. W kwestii religii i badań stosunków wyznaniowych wśród Ukraińców odpowiedzialność spadła na Referat ds. Wyznań, a odpowiednie wnioski kierowano do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie¹¹.

Realizacja wytycznych uchwały Biura Politycznego KC PZPR z kwietnia 1952 r., scedowana na prezydium terenowe (wojewódzkie, powiatowe, gminne, miejskie) rad narodowych, nie przyniosła zamierzonych rezultatów. Główną przyczyną braku efektów okazały się biurokratyczne działania urzędników, ich niechęć do Ukraińców oraz sceptyczny stosunek samych Ukraińców do założeń uchwały. Ludność ukraińska prezentowała stanowisko daleko idącej ostrożności w korzystaniu z proponowanych przywilejów. Obawiając się przeszkód w powrocie do rdzennych miejsc, powstrzymywała się od przyjmowania aktów własności i udziału w życiu politycznym, w większości odmawiając wstępowania do jakichkolwiek organizacji. Zadowolających wyników nie osiągnięto w dziedzinie kultury i oświaty, a brak oczekiwanych sukcesów wynikał bezpośrednio z niechęci urzędników do rozwoju ukraińskiego szkolnictwa i kultury, u podłoża której leżała nieufność do przyjętych przez władze działań i wrogość do najmniejszych przejawów życia kulturalnego Ukraińców.

W następstwie niezadowolających wyników realizacji wytycznych skierowanych do partyjnych organów wykonawczych Sekretariat KC PZPR rozesłał w czerwcu 1955 r. list *O zadaniach KW i KP w sprawie poprawy sytuacji gospodarczej i wzmożenia pracy politycznej wśród ludności ukraińskiej* adresowany do wszystkich instancji partyjnych¹². Wskazano w nim na proces nieznacznego postępu i poprawy warunków życia Ukraińców w Polsce, przy czym w zasadniczej treści pisma skoncentrowano się na szeregu niedociągnięć w sferze gospodarczej i politycznej, utrwa-

¹⁰ J. Mieczkowski, *Udział ludności ukraińskiej w odbudowie życia gospodarczego Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej*, [w:] *Swoistości cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski, Toruń 1999, s. 65.

¹¹ R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce ...*, op. cit., s. 205–207.

¹² R. Drozd, I. Hałagida, op. cit., s. 70–71.

lających niezadowolenie ludności ukraińskiej z pobytu w miejscach przesiedleń oraz rozwój tendencji do powrotu w bliskie im etnicznie i historycznie regiony. Zaznaczono wyraźnie konieczność podjęcia działań zmierzających do zbliżenia ludności polskiej i ukraińskiej oraz aktywności politycznej w zwalczaniu przejawów biurokratycznych form działalności władz terenowych wobec problemów społeczności ukraińskiej. W myśl nowych wytycznych organizowano z Ukraińcami spotkania w terenie, na których wygłaszano referaty (również w języku ukraińskim), co pozwalało zapoznać się z kłopotami mniejszości ukraińskiej, a nawet zainteresować Polaków pracą społeczną na jej rzecz. Konsekwentnie powstawały punkty nauczania języka ukraińskiego, amatorskie ukraińskie zespoły artystyczne oraz rosła liczba osób, które przyjmowały akty nadania gospodarstwa. Następnie, kontynuując koncepcję „narzucania” form organizacyjnych i utrzymania kontroli nad Ukraińcami, przystąpiono do tworzenia ukraińskiej organizacji społeczno-kulturalnej.

W tym czasie działała już na Dolnym Śląsku utworzona z inicjatywy Ukraińców w listopadzie 1955 r. Komisja Kulturalno-Oświatowa Ludności Ukraińskiej. 9.04.1956 r. powołano w Warszawie Komitet Organizacyjny, którego zadaniem było przygotowanie ogólnopolskiego zjazdu przedstawicieli ludności ukraińskiej. Władze partyjne i MSW, nadzorujące realizację programu budowy nowej ukraińskiej organizacji, przeprowadziły w terenie zebrania, na których wybrano delegatów na zjazd. Ludność ukraińska z dystansem i nieufnością odnosiła się do zwoływanych zebrań i chociaż w większości rozumiała, że utworzenie proponowanej przez władze organizacji stanowi szansę na poprawę bytu i osiągnięcie celów, to w niektórych miejscowościach uczestniczyła w nich nielicznie lub wcale (Szczecin – cztery osoby, Choszczno – trzy, w Łobzie nikt nie przybył)¹³. Zgodnie z wcześniejszymi założeniami powołano do życia Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (UTSK), któremu narzucono skład redakcyjny ukraińskiego tygodnika „Nasze Słowo” jako organu prasowego organizacji. Komitet Organizacyjny otrzymał do zatwierdzenia przygotowany przez władze partyjne statut UTSK, ograniczający decyzyjność Komitetu do wprowadzenia wyłącznie kontrolowanych, ewentualnych poprawek i przetłumaczenia go na język ukraiński. Kontrola władzy politycznej wymagała zachowania właściwej formy organizacyjnej UTSK, z tego powodu podstawową jednostką organizacyjną zostało koło powiatowe (nie wiejskie). Odgórnie ukształtowana struktura wewnętrzna UTSK zakładała sprowadzenie roli tej instytucji do mało znaczącej w środowisku ukraińskim, umożliwiając jednocześnie skuteczny nadzór nad jej działalnością. Ukraińcy w przeciwieństwie do władz partyjnych, które widziały w UTSK biernego wykonawcę poleceń, oczekiwali od nowej organizacji obrony swoich interesów.

¹³ R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce ...*, op. cit., s. 210.

I zjazd UTSK odbył się w dniach 16–18.06.1956 r. w Warszawie. Uczestniczyło w nim 239 (spośród 241) delegatów przedstawicieli województw zamieszkałych przez ludność ukraińską oraz miast – Warszawy, Łodzi, Poznania i Krakowa¹⁴. Stronę rządową reprezentowali minister oświaty członek KC PZPR Witold Jaroński i wiceminister spraw wewnętrznych Zygfryd Sznek. Jaroński wygłosił do zgromadzonych przemówienie nijak mające się do rzeczywistości a świadczące o hipokryzji władz: *Pragniemy, aby wszystkie grupy narodowościowe zamieszkałe w Polsce mogły rozwijać kulturę narodową, pielęgnować swą mowę. Pragniemy również gorąco stworzyć takie warunki, aby ludność ukraińska znajdująca się w naszym kraju mogła w pełni korzystać z wielkiego dorobku kulturalnego swego narodu, uczyć swe dzieci i młodzież języka ojczystego, twórczo i swobodnie rozwijać działalność kulturalną. Jesteśmy przekonani, że Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne przyczyni się do dalszej konsolidacji całego społeczeństwa w budowie socjalizmu, do*

*umacniania bogatych tradycji przyjaźni i współpracy bratnich narodów – polskiego i ukraińskiego*¹⁵. Przyjęto je oklaskami, ale pojawiły się głosy krytyczne, wskazujące na niemożliwość realizacji przedstawionych koncepcji. Z odpowiedzią wystąpił Lewko Hal: *Przywieźli nas na Zachód, proponują teraz podnieść pracę kulturalną na wyższy poziom. Pytam, z kim pracować, kiedy w jednej wiosce jest 2, 6, 10 rodzin. Nie ma warunków. Szkoły nie mają perspektyw. (...) Sprawa raz na zawsze zostanie rozwiązana, gdy zabierzecie nas stąd. My mamy gdzie mieszkać. Ludzie wrócą nawet do zrujnowanych chat. Możemy rok i w ziemiankach mieszkać, a za dwa lata będziemy delegacje przyjmować, bo będzie u nas perspektywa. (...) Czas skończyć z nienawiścią, ale przyjaźnić się może tylko równy z równym. Chociażby sprawa cerkwi. Dłaczego grekokatolikom zabrania się modlić. Albo realizujemy Konstytucję, albo to świstek papieru. Propozycje złożone Ukraińcom Hal sprowadził do pozwolenia im (...) grać, tańczyć i podskakiwać*¹⁶.

Zmiany polityczne zachodzące w Polsce (tajny referat Chruszczowa wygłoszony na XX Zjeździe KPZR, wydarzenia czerwcowe 1956 r., postanowienia VIII Plenum PZPR) i ich zbieżność w czasie z powstaniem i rozwojem UTSK, zaktywizowały działalność społeczną ludności ukraińskiej. Powszechnie domagano się sprawiedliwej oceny akcji „Wisła”, anulowania dekretu z 27.07.1949 r., wyrażenia zgody na powroty w rodzinne strony, zezwolenia na odprawianie nabożeństw w obrządku grekokatolickim, zapewnienia Ukraińcom mandatów w Sejmie PRL. Zaistniały warunki sprzyjające usamodzielnieniu się UTSK, które coraz częściej występowało

¹⁴ Ibidem, s. 210; R. Drozd, I. Hałagida, op. cit., s. 74–79.

¹⁵ R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce ...*, s. 210–211.

¹⁶ Ibidem, s. 211.

w roli rzecznika interesów ludności ukraińskiej¹⁷. Na II Plenum ZW UTSK w Zielonej Górze domagano się od władz korekty dekretu z 27.07.1949 r., polegającej na umożliwieniu ludności ukraińskiej powrotu do dawnych miejsc zamieszkania i gospodarstw. Zastosowano przyczynowo-skutkową formę argumentacji uzasadniając, że powrót w rodzinne strony wpłynie pozytywnie na społeczną i gospodarczą aktywizację pozostawionych ziem, co podniesie efekt ekonomiczny gospodarki państwowej; powstaną sprzyjające warunki dla poważnego i efektywnego rozwoju działalności kulturalno-oświatowej społeczności ukraińskiej hamowane dotychczas przez rozproszenie ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych kraju. Oprócz wyżej przytoczonych kwestii żądano nieobejmowania należących do Ukraińców ziem w południowo-wschodniej Polsce ustawą o wolnym obrocie ziemi, pozwolenia na swobodę wykonywania kultu religijnego w obrządku greckokatolickim oraz udzielenia pomocy finansowej powracającym. Z kolei w uchwale z 10.01.1957 r. podjętej na konferencji wojewódzkiej UTSK w Olsztynie domagano się unieważnienia dekretu z 27.07.1949 r. i pozwolenia na powrót do własnych gospodarstw wyrażającym taką wolę Ukraińcom, którzy według zebranych danych stanowili około 90% przesiedlonych¹⁸.

Ludność ukraińska otwarcie i stanowczo postulowała w sprawie powrotu do strefy dawnych miejsc zamieszkania. Eskalacja problemu stała się na tyle znacząca, że w dniach 22–28.10.1956 r. w powiatach: sanockim, leskim, gorlickim i nowosądeckim przedstawiciele UTSK, MSW i Ministerstwa Rolnictwa zbadali realne możliwości jej powrotu¹⁹. Na podstawie zebranego materiału opracowano memoriał do I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki i prezesa Rady Ministrów Józefa Cyrankiewicza. ZG UTSK apelował do społeczności ukraińskiej o zaniechanie samowolnych powrotów do czasu oficjalnego rozstrzygnięcia sprawy. Informacja polityczna w kwestii polepszenia sytuacji ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych oraz uregulowania indywidualnych i grupowych powrotów została podjęta w kwietniu 1957 r. przez Sekretariat KC PZPR. Sprawdzeniem możliwości powrotu Ukraińców w rodzinne strony zajęła się powołana przez J. Cyrankiewicza znacznie wcześniej, bo 30.04.1956 r., tzw. komisja Tkaczowa²⁰, w której skład – poza pełnomocnikiem rządu Stanisławem Tkaczowem – weszli przedstawiciele Ministerstwa Rolnictwa i Finansów, prezydiów WRN w Rzeszowie, Lublinie i Krakowie oraz UTSK. Analogiczne, wojewódzkie komisje powołano w Rzeszowie i Lublinie.

¹⁷ J. Syrnyk, *Działalność organizacyjna ludności ukraińskiej w latach 1955–2010*, <http://uitp.net.pl/index.php/opracowania/103-dziaalno-organizacyjna-ludnoci-ukraiskiej-w-latach-19552010> (dostęp: 8.07.2013).

¹⁸ http://www.irekw.internetdsl.pl/rdrozd_zadania.html (dostęp: 18.08.2013).

¹⁹ R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce ...*, op. cit., s. 213.

²⁰ R. Drozd, I. Hałagida, op. cit., s. 14.

W działaniach komisji przyjęto zasadę ograniczonych powrotów Ukraińców i takiegoż osadnictwa w dawnych gospodarstwach. Przyjmując za właściwą zasadę ograniczonego osadnictwa Ukraińców w rodzinnych stronach, do osiedlania przeznaczono pegeery bez odpowiednich zabudowań, określono minimalną wielkość gospodarstwa na 8–10 ha, a górną granicę orných pól wyznaczono na poziomie 500–550 m n.p.m.²¹ Nie wyrażono zgody na przejście pod osadnictwo nierentownych pegeerów, udzielenie pomocy materialnej powracającym oraz na uniezależnienie powrotu od decyzji GRN. Uchwalona przez sejm 12.03.1958 r. ustawa o sprzedaży nieruchomości rolnych oraz uporządkowaniu spraw związanych z przeprowadzeniem reformy rolnej i osadnictwa rolnego, na mocy której znacjonalizowane gospodarstwa mogły zostać nabyte jedynie poprzez kupno, oznaczała w praktyce ograniczenie do pojedynczych przypadków powrotów rodzin ukraińskich. Dane przedstawione przez komisję Tkaczowa wskazywały, że od 1.04.1957 r. do 1.07.1958 r. na ziemi opuszczone przez ludność ukraińską powróciło 4867 rodzin. Powracający Ukraińcy zasiedlili tereny województw: lubelskiego (3878 rodzin) i rzeszowskiego (1089 rodzin)²². Łącznie stanowili grupę około 20 tys. osób. Zgodę na powrót do województwa rzeszowskiego otrzymała co dziwiła rodzina, a władze województwa krakowskiego w ogóle nie zgodziły się na osadnictwo Ukraińców, rozpatrując pozytywnie tylko jednostkowe przypadki. Powyższe dane świadczą o skutecznym zahamowaniu przez władze polityczne powrotów ludności ukraińskiej.

Obawa przed ponownym zamieszkaniem ludności ukraińskiej w zwartej i licznej grupie skierowała wysiłek państwa ku analizie sposobów zachęcających do trwalszego zagospodarowania się społeczności ukraińskiej na terenach zachodnich i północnych Polski, a tym samym rezygnacji z powrotu w strony historyczno-etniczne. Przydział państwowych środków finansowych regulowały akty prawne. 2.06.1952 r. na podstawie rozporządzenia rządu przyznano ludności autochtonicznej i niepolskiej kredyt w wysokości blisko 55 mln złotych; dodatkowo 16 sierpnia tego samego roku udzielono ludności ukraińskiej kolejnego kredytu oraz dano możliwość zakupu materiałów budowlanych na łączną kwotę 15 mln. W następnym roku na bezzwrotne kredyty dla ludności autochtonicznej i niepolskiej przyznano 70 mln, a w 1958 r. ta sama grupa ludności mogła skorzystać z następnych 50 mln.²³ Rozdziałem przyznanej pomocy finansowej zajęły się rady powiatowe czasami korzystające z konsultacji i opinii w miejscowych zarządach UTSK. Zbyt niskie w stosunku do potrzeb kredytowanie, uchybienia proceduralne w przyznawaniu kredytów, niewłaściwe wykorzystanie oraz rezygnacja części ludności ukraińskiej z otrzymania pomocy w obawie przed zamknięciem sobie drogi powrotu

²¹ R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce ...*, op. cit., s. 214.

²² R. Drozd, I. Hałagida, op. cit., s. 15.

²³ Ibidem, s.15; R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce ...*, op. cit., s. 215.

w ojczyście strony spowodowały, że przyznane środki tylko częściowo przyczyniły się do poprawy sytuacji materialnej Ukraińców. Władze nie rezygnowały z przekształcenia Polski w państwo jedn narodowe i mimo wyraźnych tendencji wśród społeczności ukraińskiej do powrotów oraz trudności z jej zagospodarowaniem się na ziemiach zachodnich i północnych, nie wyrażały zgody na przesiedlenia. Zakładano skuteczne i szybkie przeprowadzenie procesu asymilacji i polonizacji poprzez rozproszenie mniejszości ukraińskiej. W powrotach Ukraińców obawiano się zintensyfikowania osiedleń na terenach dawniej przez nich zamieszkiwanych i możliwości silniejszego oporu wobec prowadzonego przez władze procesu kształtowania państwa jedn narodowego. Dopuszczenie Ukraińców do kontrolowanego życia kulturalno-oświatowego stanowiło zmianę metody polonizacyjnej, nie zaś rezygnację z politycznie obranego celu. Zamiany władz partyjnych ujawniły odwołania i dymisje Ukraińców pełniących funkcje na wyższych szczeblach w instytucjach państwowych. W czerwcu 1958 r. zdymisjonowano przewodniczącego Zarządu Głównego UTSK Stefana Makucha za zbyt samodzielne kierowanie organizacją i zaangażowanie na rzecz powrotów ludności ukraińskiej. W lipcu tego samego roku za działalność na rzecz społeczności ukraińskiej zwolniono dyscyplinarnie z pracy w Komendzie Wojewódzkiej MO we Wrocławiu Wasyla Szosta. Z tego samego powodu odwołano ze stanowiska szefa wrocławskiej prokuratury Michała Truchana, a płk. Stanisława Sosnę-Sarno zwolniono z pracy w MSW za sprzyjanie powrotom Ukraińców²⁴.

Świadomość własnej, historycznej wspólnoty narodowej społeczności ukraińskiej mieszkającej w granicach Polski skonfrontowano z obcym krajobrazem kulturowym, odmiennymi warunkami klimatycznymi oraz nieprzychylnym stosunkiem władz i polskich osadników. Zastosowany przymus przesiedleńczy i zakaz opuszczania nowego miejsca zamieszkania przełożył się na uaktywnienie potrzeby powrotu w miejsca kulturowo i etnicznie bliskie Ukraińcom, wzmagając czynnik identyfikacji z religią greckokatolicką, tożsamością i identyfikacją z miejscem wysiedlenia.

Przesiedleńcy podejmowali uporczywe działania na rzecz powrotu, kierowano listy i petycje do władz lokalnych, wojewódzkich, Urzędu Rady Ministrów oraz do Kancelarii Prezydenta. Napływające podania, poza nielicznymi, opiniowano negatywnie, obawiając się stworzenia precedensu skutkującego masowymi powrotami wysiedlonych Ukraińców. W opiniach powoływano się na „materiały kompromitujące” (często pogłoski i pomówienia) dotyczące działalności antypolskiej czy antypaństwowej. Starano się wszelkimi sposobami wymusić stabilizację przesiedleńców, gdyż informacje o pozytywnie rozpatrzonych wnioskach o powrót natychmiast rozprzestrzeniały się wśród zainteresowanych, nawet w innych województwach.

²⁴ R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce ...*, s. 212–215; R. Drozd, I. Hałagida, op. cit., s. 15, 118–121.

Przekazywano sobie uzasadnienia konieczności powrotu, rady i metody postępowania z władzami – do tego stopnia, że wpływające do urzędów podania charakteryzowały zbliżona forma i treść. Niewielki przełom w kwestii powrotów ludności ukraińskiej zanotowano w latach 1956–1957, kiedy władze PRL podjęły decyzję o przekonstrowaniu stanowiska wobec przymusowych wysiedleń ludności ukraińskiej przeprowadzonych w ramach akcji „Wisła”²⁵. Pozostawały trudności natury ekonomicznej i formalno-prawnej, które skutecznie hamowały tempo dążeń społeczności ukraińskiej przymusowo osadzonej w obcym środowisku a etnicznie i kulturowo ukierunkowanej na powroty do pozostawionych włości i ojcowizny.

Bibliografia

- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie, Lublin 2000.
- Drozd R., *Polityka narodowościowa władz polskich wobec Ukraińców w Polsce Ludowej*, [w:] *Ukraina-Polska: kultura, wartości, zmagania duchowe*, red. R. Drozd, R. Skeczkowski, M. Zymomria, Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, Koszalin 1999.
- Drozd R., *Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944–1981*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1981)*, red. P. Madajczyk, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998.
- Drozd R., Hałagida I., *Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość*, Burchard Edition, Warszawa 1999.
- Mieczkowski J., *Udział ludności ukraińskiej w odbudowie życia gospodarczego Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej*, [w:] *Swoistości cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999.

Netografia

- http://www.irekw.internetdsl.pl/rdrozd_zadania.html (dostęp: 18.08.2013).
- Olszański T., *Diaspora ukraińska w Polsce*, „Zakorzenie” 2000, nr 1(9), <http://zakorzenie.most.org.pl/za9/05.htm> (dostęp: 8.07.2013).
- Słabig A., „...O tę łaskę powrotu mamy zaszczyt obywatela Prezydenta prosić”. Wysiłki przesiedleńców z akcji „Wisła” na rzecz powrotu w świetle korespondencji

²⁵ A. Słabig, „...O tę łaskę powrotu mamy zaszczyt obywatela Prezydenta prosić”. Wysiłki przesiedleńców z akcji „Wisła” na rzecz powrotu w świetle korespondencji z lat 1947–1948, <http://ssh.apsl.edu.pl/baza/wydawn/ssh016/slabig.pdf> (dostęp: 22.08.2013).

z lat 1947–1948, <http://ssh.apsl.edu.pl/baza/wydawn/ssh016/slabig.pdf> (dostęp: 22.08.2013).

Sydor A., *60 rocznica wysiedleńczej akcji „Wisła”*, http://www.cerkiew.net.pl/Artykuly/artykul_006.php (dostęp: 26.08.2013).

Syrnik J., *Działalność organizacyjna ludności ukraińskiej w latach 1955–2010*, <http://uitp.net.pl/index.php/opracowania/103-dzialalno-organizacyjna-ludnoci-ukraiskiej-w-latach-19552010> (dostęp: 8.07.2013).

Syrnyk M., *Historia organizacji nauki języka ukraińskiego w Polsce po 1952 r.*, „Ridna Mowa”, http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_pl/index.php?page=nauka-jezyka-ukrainskiego (dostęp: 2.01.2012).

Zieliński H., *Historia Polski 1914–1939*, <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/HistPol-narodowosci1931.png> (dostęp: 22.08.2013).

Summary

Political situation of the Ukrainian community in Poland after World War II

After World War II, within the boundaries of Poland there remained 650–700 thousand of Ukrainians. Relocations on the power of the Agreement on exchange of population of 9 September 1944 involved approximately 480 thousand people of Ukrainian origin. In 1946, on the territory of the south-east Poland, the Ukrainian community was about 200 thousand people, out of whom more than 140 thousand were relocated to the areas of western and northern Poland, as a part of the „Vistula” campaign. Ethnic policy of the Polish authorities caused total disruption in social structures of the Ukrainian minority. Relocations carried out in 1947, as a part of the „Vistula” campaign, resulted in an intended and deliberate dispersion of the Ukrainian population throughout a great territory of western and northern Poland. On the power of edict of the government of 27 August 1949, the Ukrainian population was deprived of ownership of farms, from which they were relocated and by edict of 28 September 1949 the Treasury took over properties of the Greek Catholic Church and Ukrainian institutions and organizations. The policy of authorities that was aimed at cultural homogenization of the population living on the territory of Poland, actively prevented the Ukrainian community national-cultural revival.